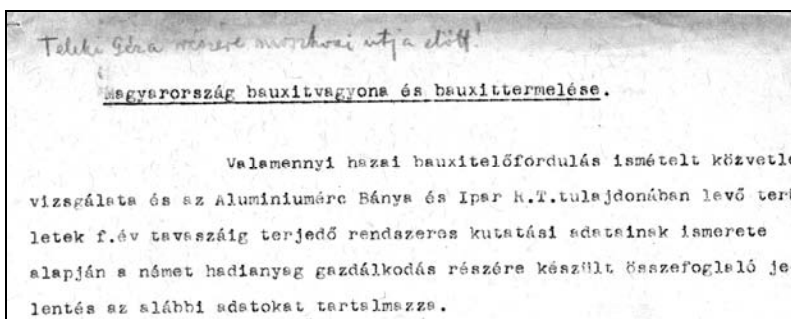

„Teleki Géza részére moszkvai útja előtt”

TÓTH ÁLMOS

E sorok írója egy kétoldalas, írógéppel írott, *Vadász Elemér* geológus által aláírt, 1944. szeptember 27-i keltezésű tájékoztatót lelt a *Vadász-hagyatékok* között. Külön érdekessége, hogy a gépelt rész fölött e tanulmány címét adó, piros ceruzával írott megjegyzés olvasható. Az anyag címe: „*Magyarország bauxitvagyonai és bauxittermelése*”. *Horthy kormányzó* úrnak. *Kiugrási Irodájának* küldöttsége másnap indult *Moszkvába* a magyar-szovjet béketárgyalások megkezdése céljából. A küldöttség tagja az iraton szereplő *dr. Teleki Géza* geológus, *Teleki Pál* miniszterelnök fia, a kolozsvári egyetem gazdasággeológia tanára. *Teleki* személye jelzi, hogy a magyar kormányzat szoros szovjet-magyar gazdasági kapcsolatokkal számol. A gépelt anyag pedig megengedi a feltételezést, hogy e kapcsolatrendszerben a magyar fél a hazai bauxitnak is szerepet, talán kiemelt jelentőséget szánt.

A dokumentum címe és első sorai, fent a kissé nehezen olvasható piros ceruzás megjegyzés.

A jelentés aktualitását fokozza, hogy az idén száz éve született az anyag „címzettje”, *Teleki Géza*. Nem lehet célunk *gr. Teleki Géza* szakmai életrajzának bemutatása. *Rónai András* személyes ihletettséggű két életrajzi írására (*Földtani Közöny*, 1984 és *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1989) hivatkozunk. Az interneten is elérhető, *Kenyeres Ágnes-féle Magyar Életrajzi Lexikont* ajánlom az olvasó figyelmébe, azzal a megjegyzéssel, hogy az írásunk szövegéből legalább két hibát tartalmaz. Az egyik: nem említi, hogy *Teleki* 1940-től a *Magyar kir. Földtani Intézet* adjunktusa, a másik: őt „teszi meg” a magyar kiugrásról *Moszkvában* tárgyaló küldöttség vezetőjévé. *Teleki* „csak” tagja volt, vezetője pedig *Faragho Gábor* altábornagy. Az alant közölt, nyilván *Moszkvában* készült csoportképen a felső sorban jobbról a második (civil) személy *Teleki*. A másik civil feltehetően *Faragho*. (A kép *Szakály S.* A sikertelen kiugrási kísérlet: 1944. október 15. *Magyar Hírlap*, 2010. okt. 15. cikkéből van. *Teleki* arcképe pedig az említett életrajzi lexikonból.) Azt hiszem: kiemelést érdemel, hogy a moszkvai tárgyalásról annak tényén kívül nem mond semmit a kortárs, sőt id. *Teleki* közvetlen munkatársa, az életrajzíró *Rónai* sem. S még annyit kell megemlíteni, hogy *Telekit* 1945 után koncepció s per fenyegette s jobbnak látta távozni az országból családjával.

A jelentés bevezetőjében olvashatjuk *Vadász Elemér*, később *Kossuth-díjas* geológus rá jellemző stílusban írt mondatát: „Valamennyi hazai bauxit-előfordulás ismételt közvetlen vizsgálata és az *Alumíniumérc Bánya és Ipari Rt.* tulajdonában lévő területek f. év tavaszáig terjedő rendszeres kutatási adatainak ismerete¹ alapján a német hadianyag gazdálkodás részére [kiemelés tőlem, T. Á.] készült összefoglaló jelentés az alábbi adatokat tartalmazza.” A cím fölötti piros ceruzás megjegyzés („*Teleki Géza részére moszkvai útja előtt!*”) is *Vadásztól* származik. A piros ceruza alapján és számos kéziratának ismeretében egyértelműen állíthatjuk, hogy az ő keze írása.

¹ Valóban ismerte, hisz mintegy két évtizeden át a magyar vezetésű, de alapvetően német tulajdonú részvénytársaság szakértője volt.

*Teleki Géza arcképe (fent) és Teleki Géza a moszkvai magyar tárgyaló-
küldöttség tagjaként (az álló sorban jobbról a második).*

Vadász minden bizonnyal a *Graul József* bányászati vezérigazgatóval közösen készített hosszabb jelentésre támaszkodott. Ránk maradt ugyanis egy 1942. január 10-i dátumú, kettejük nevével jelzett hasonló felépítésű és témájú, de sokkal részletesebb jelentés, amelynek címe: „*A magyar bauxittermelés mai állása és jövő kilátásai*”. Valószínűleg ez is egy „*a német hadigazdálkodás részére készült összefoglaló jelentések*” közül. Ez egyben érthetővé tenné adatainak záró időpontját, s azt is, hogy ezekkel az adatokkal a korábbi viszonyok között miképpen rendelkezett. A hivatkozott jelentés *Vadász* számos iratot tartalmazó hagyatékában nem maradt ránk. Ismerjük viszont *Alliquander Endre* 1944. októberi állapot szerinti hasonló célú összeállítását 1945. április 27-i dátummal. Tehát teljesen nyilvánvaló, hogy az *Aluérc* vezetése, illetve a „*német hadigazdálkodás*” számára évente készült ilyen összeállítás, amelyet *Vadász* „külön” jelentéséhez felhasználhatott. Az 1945. április 27-i dátum már egy új érárt jelez.

A „*f. év tavaszáig*” időhatároláshoz megjegyzés kívánkozik. *Vadász* az ország német megszállása, de főként a deportálások megkezdődése után „illegalitásba” vonult. Ennek tényét² egyértelműen jelzi az is, hogy e dátum *utáni* és 1945 tavasza *előtti* írásainak nincs nyoma. *Vadász* minden írását gondosan dátumozta, aláírta vagy szignójával látta el, s lehetőleg megőrizte, így e korszak dokumentum-hiánya perdöntőnek tekinthető. Hogy hol volt *Vadász* búvóhelye ez idő alatt, nem tudjuk (e vonatkozásban több hírlegenda van, valóságtartalmuk nem tisztázott), de azt biztosnak vehetjük, hogy olyan helyen, ahol hozzáfért nem csak a kutatási (hiszen azokban ő is benne volt!), hanem a termelési adatokhoz is. Ennek hogyanjára-mikéntjére vonatkozóan több elgondolás lehetséges. Hihetnénk, hogy azokat megkapta a cégvezetéstől. Ezt nyugodtan elvethetjük, ugyanis patrónusát, *Hiller Józsefet*, az *Aluérc*

² Bár van ellenőrizhetetlen szóbeszéd, amely szerint *Vadász* a háború alatt a német hadigazdálkodási szerv, az *Organisation TODT* védelme alatt állt, de a megszállás után már ez nem „működött”. A jelentésben levő kitétel, mely szerint a *német hadianyag-gazdálkodás részére* készült jelentést használta, ennek lehetőségét megerősíteni látszik

vezérigazgatóját 1944 májusában a németek *Dachauba* hurcolták (ott is halt meg), utódja, *Dammang András* német orientáltságú (de a kortársak szerint nem szélsőséges) volt, aligha kockáztatott volna az iratok *Vadász* számára történő átadásának engedélyezésével. Valószínűnek tűnik, hogy *Vadász* illegalitásba vonulásakor magával vitte az *Aluérc-iratoknak* általa írott részét (piszkozatát?) s személyes iratait. Feltehetően ezekre támaszkodva írta meg 1946-ban megjelent, de szintén az illegalitásban készült összefoglaló bauxit-tanulmányát³ is.

Felmerül a logikus kérdés: a bujkáló *Vadász* és gróf *Teleki* miniszterelnök fia ismerhették-e egymást? Hiszen két világ! – mondhatnánk. A magyar geológusok a két világháború között kis létszámú szakmai csoportot alkottak. Tulajdonképpen mindenki ismert mindenkit, tisztában voltak egymás szakmai (publikációs-előadási) tevékenységével, s nyilván személyes életútjával is. Tehát *Vadász* és *Teleki* biztosan ismerték egymást személyesen, de ismeretségük kezdetéről és mélységének fokáról azonban nincs tudomásunk. Közös szakmai ténykedésükre sincs adat, ezt a köztük lévő jelentős, 25 évnyi korkülönbség sem valószínűsíti. Ismeretségüket, legalábbis a negyvenes évek elején, igazoltnak tekinthetjük. Az iparügyi minisztériumban ugyanis 1940. augusztus 5-én *Varga József* miniszter vezetésével nyírádi bauxitkészlet-tárgyú megbeszélés volt. A miniszteri tanácskozással kapcsolatos iratok szerint *Kozma Miklós*, a *Magyar Távíráti Iroda* elnöke, a *Magyar Bauxitbánya Rt.* egyik főreszvényese akart „alumíniumgyárat” létesíteni. A tárgyaláson *Telegdi Roth Károly* geológus, pénzügyminisztériumi főtanácsos, a debreceni egyetem professzora, *Vitális István* bányamérnök, a soproni *Bányászati Főiskola* professzora, ifj. *Lóczy Lajos*, a *M. kir. Földtani Intézet* igazgatója, gróf *Teleki Géza* és *Vadász Elemér*, az *Aluérc* szakértője voltak jelen. A tárgyalásról *Vadász* az *Aluérc* vezetésének írott jelentéséből tudunk, illetve az alábbiakban abból idézünk. *Telegdi Roth*, *Vadász* és *Vitális* a kor

³ *A magyar bauxitelfordulások földtani alkata*. A M. Kir. Földtani Intézet különkiadványa, 1946.

legnevesebb bauxitszakértői. *Lóczy* nyilván az ország távlati földtani nyersanyag-kutatási szervezetének „felkent” vezetőjeként, *Teleki* pedig vélelmezhetően gazdaságföldtani szakértői minőségben volt jelen. A miniszter tehát a legilletékesebbeket „trombitálta” össze. Vagyis ha előbb nem, de ettől az alkalomtól *Teleki* és *Vadász* személyesen ismerhették egymást. Egyébként *Teleki Géza*-nak is volt közvetlen „bauxit-élménye”. 1940-ben jelent meg ugyanis a *Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyve XXXV.* kötetének 1. füzetében „*A Zagorje-fennsík bauxitja*”⁴ című tanulmánya. Az ebben levő, a hazai viszonyokra utaló megjegyzései alapján teljesen egyértelmű, hogy *Telekinek* a magyarországi bauxittelepekről saját megfigyelései voltak, s hogy ismeri a nemzetközi bauxit-irodalmat. Ez is alkalmat adhatott a két szakember személyes beszélgetéseire. De *Teleki* alighanem megkereste *Vadászt* jugoszláviai tanulmányútja előtt. Hiszen *Vadász* az *Aluérc* délszláv területeken folyt bauxitkutatásainak is résztvevője volt csaknem két évtizeden keresztül. Tehát *Vadász* általános és specifikus bauxitismereteit minden bizonnyal célszerű volt *Telekinek* kikérnie.

Visszatérve a moszkvai misszióra, nem kizárt, hogy a megelőző, tapogatózó tárgyalások során maga az orosz tárgyalófél állt elő óhajával, miszerint kapjon tájékoztatást a hadiszempontból is rendkívül fontos magyarországi bauxitbányászat helyzetéről. A gazdaságföldtan tanáraként *Teleki* mindenestre nagyon jól tudhatta, amiről a *Bányászati és Kohászati Lapok* is több ízben hírt adott, miszerint a szovjet birodalom akut bauxit-alumínium hiánnyal küzd. S azt is tudta, hogy *Magyarország* „bauxit-óriás”, de „alumínium-törpe”, azaz bauxitkincséhez képest feldolgozó-ipara jelentéktelen, tehát egy kívánatos békeszerződés után *Magyarországnak* továbbra is vezető exportcikke lesz a bauxit.

Nem tudjuk tehát, csak sejtjük, milyen intencióra készítette *Vadász* az ominózus tájékoztatót és miért pont közvetlenül *Telekiék* utazása előtt (legalábbis az aláírás ekkori). Aligha tévedünk, ha az adatok összhangzata alapján az állítjuk, hogy a kis tanulmány *Teleki* kérésére készült moszkvai utazásukkal összefüggésben.

⁴ A *Zagorje-fennsík* a dalmát tengerparton található.

Azt sem tudjuk, *Teleki* hogyan és mikor juttatta el kérését *Vadászhoz*. Azt ugyanis nem valószínűsíthetjük, hogy *Vadász* volt a kezdeményező, mert nem hihető, hogy ő a tárgyalóküldöttség utazásáról, különösen annak időpontjáról értesülhetett volna bujkálása közben, s maga jelentkezett volna ötletével, miszerint az oroszokat érdekelheti a magyar bauxit. A kezdeményezés tehát *Telekitől* vagy *Teleki* köreiből kellett, hogy kiinduljon.

Tekintettel a körülményekre, maga *Teleki* nem mehetett el *Vadászhoz*. A kérés egy tájékoztató megírására, bárhogyan is, de eljutott hozzá, s *Vadász* teljesíti azt. A tájékoztató sorra veszi *Magyarország* számba jöhető előfordulásait. Érdekes, hogy az *Alumíniumérc és Ipar Rt.* tulajdonában levő termelő előfordulásokon (*Gánt, Iszkaszentgyörgy, Halimba, Újbarok*) kívül felsorolja a *Bakonyi Bauxit Rt.* (*Nyirád-Taliándörög, Nyirád-Sümege, Bakonynána-Pere*) és a *Bauxit- és Festékbánya Rt.* (*Nézsza*) tulajdonában levőket, valamint a termelésbe állíthatónak látszókat (*Piliscsaba, Nagynémetegyháza*), továbbá a jelentéktelen, és ráadásul csak időszakosan termelő eplényi *Velty-féle* bányát is. *Nagyharsány* csak utólagos kéziratos megjegyzésben szerepel.

A feltüntetett ismert készletadatok alapján a lecsengő gánti, a föltörekvő iszkaszentgyörgyi bányászat mutatkozik jelentősnek. *Nagynémetegyháza* kapcsán említi az „*általam⁵ szénkutatással föltárt mesterberek* részt”, ahol „*várható nehéz mélyművelésben föltárható, eddig megállapított 5 millió [tonna], jó minőségű anyag.*” A legnagyobb jelentőséget az iszkaszentgyörgyi előfordulásnak tulajdonít, amelynek már megindult mélyművelése „*a magyar bauxitbányászat jövője és állandó bányászata lesz.*” Talán figyelmetlenségéből nem történik említés a várható, a reménybeli bauxit-mennyiségről. Az említett 1942. évi anyag utolsó mondatában eként ír a jövő kilátásairól: „*további kutatásra jogosító területeink is vannak, amelyekről pillanatnyilag csak azt tudjuk, hogy geológailag a bauxit jelenléte lehetséges.*”

⁵ Az egyes szám első személy használata erős túlzás, de nyilván magát is a fénykörbe akarta vonni.

A gépelt anyagon ismert vékonyhegyű tollával tett jellegzetes kéziratos kiegészítései láthatók, egy helyütt a december 4. dátum szerepel. Későbbi, minden bizonnyal a háború utáni a tanulmányunk címet is adó ceruzajegyzése: „*Teleki Géza részére moszkvai útja előtt*”⁶. Nyilván már személyes felszabadulása, 1945 tavasza után írta rá, „pro memoria”.

Nincs tudomásunk arról, hogy az anyag valóban eljutott-e *Telekihez*, s magával vitte-e *Moszkvába*. De feltételezem, hogy így történt. Ez lehet a magyarázat arra, hogy *Vadász*, s közvetlen *Aluérces* munkatársa, *Alliquander Endre* bányamérnök miként került a szovjet hadi bauxit-érdeklődés központjába, szinte azonnal a szovjet csapatok bevonulása után. *Alliquander oral history*⁷-ja alapján ugyanis úgy tudjuk, hogy a szovjet egységek *Halimbán*, az erdőben, a fúrógépeknél (!) név szerint keresték őt. A nevét alighanem *Vadásztól* kapták meg. *Bobkov* tábornoknak, a MASZOBAL vezérigazgatójának 1948. március 20-i levele, amelyben gratulál *Vadásznak* a március 15-én megkapott *Kossuth-díjához*, a magyarországi szovjet [legalábbis bauxit-] tényezőkkel való kiváló kapcsolatát tanúsítja, és megengedi a fenti föltételezést. Még két tényező kétségkívül segíthette *Vadászt* a szovjetekkel való együttműködésének gyors kiépülésében. Az egyik: *Vadász* közvetlen kapcsolatai a *Tanácsköztársaság* prominenseivel, így *Rákosi-val*⁸ is. A másik: a háború során a kutatási térképek, elemzési adatok stb. elvesztek, megsemmisültek, ezért a szovjeteknek elengedhetetlenül szükségük volt a kutatási területeket és eredményeket ismerő szakemberre – *Vadász* pedig ilyen volt.

Visszatérve a tanulmányhoz, továbbra is alapkérdés, hogy ki vagy kik lehettek, akik (ismétlem!) a mély illegalitásban levő *Vadászhoz* közvetítették *Teleki* óhaját, majd néhány nap múltán a két

⁶ A küldöttség 1944. szeptember 28-án indult Moszkvába. (*História*, 2005. 3. sz.)

⁷ Tóth István: *Alliquander Endre*. 1997. (Magyar Alumíniumipari Múzeumi Füzetek.)

⁸ *Végh Sándorné* professzor írja, hogy *Vadász* „*magának Rákosinak is emelt hangon telefonált*”. (*Végh Sándorné: Vadász Elemérre emlékezünk. = Vadász Elemér Emlékkonferencia*. Szerk.: Tóth Álmos. Székesfehérvár, 2002. 56-59.)

gépelt oldalt eljuttatták *Telekinek*. Ehhez kellett, hogy *Teleki* köre-
iből ismerjék *Vadász* búvóhelyét, s vállalják a feladatot, ami felté-
telezi az annak megoldása értelmében, szükségességében, idősze-
rűségében való mély hitet is. Hiszen a kockázat nyilvánvaló volt:
feltűnés nélkül eljutni a búvóhelyre, bemenni oda s vissza. *Vadász-
nak a Tanácsköztársaság* alatt elkövetett ballépéseit a kortársak
többsége, ha el nem is felejtette, de szakmai tudását tisztelve szem-
mel láthatóan nem firtatta. Ránk maradt iratai, levelei alapján egy-
értelműnek látszik, hogy kifejezetten jó, mondhatni baráti kapcsola-
latban volt *Telegdi Roth Károllyal, Alliquander Ödönnel*, hogy csak
e két nevet említsem, akik megítélésem szerint megtették volna,
amit „*megkövetelt a haza*”, s olyan pozícióban is voltak, hogy kel-
lő ismeretekkel, politikai-intézményi háttérrel-mozgástérrel is ren-
delkeztek. *Telegdi Roth*tal való, barátinak mondható kapcsolata
különösen figyelemre méltó, mert amint arra rámutattam⁹, *Teleg-
dit Hóman Bálinttal* s más, a két háború közötti magas kormány-
zati tényezőkkel ifjúkorból eredő baráti, és később rokoni szálak kö-
tötték össze, ugyanakkor megfelelő magyarság-, veszély- és köte-
lességtudata is volt.

Telegdi Roth Károly tehát gyanún felül álló, alkalmas sze-
mély lehetett *Teleki* és *Vadász* között adott pillanatban a kapcsola-
tot gyorsan és feltűnés nélkül megteremteni, a feladatot megoldani,
azaz az értékelés megírására *Vadászt* megkérni, illetve a kész
írást *Teleki Gézához* eljuttatni. *Vadász* és *Telegdi* kiváló és szakí-
tásbíró kapcsolatát jellemzi – itt nem részletezett további tényezők
mellett –, hogy később *Vadász* segítette őt, például amikor a ma-
gyar-orosz bauxitárgyalások (1946-47) jelentős szereplőjévé tette
a legnagyobb bauxitcég, az *Aluérc* készletviszonyainak elemzője-
ként, mert nyilvánvalóan ő állt e személyi döntés mögött. S ezzel a
Telegdire vetült árnyékot (a gánti bauxit felfedezéséért rossz idő-
ben kapott német kitüntetése miatt) segített elhessenteni. Nem sok-
kal később pedig a *Pázmány Péter Tudományegyetem* hosszú éve-

⁹ Tóth Álmos: Hóman Bálint 75 éve kapta meg a bányamérnöki tudomá-
nyok tiszteletbeli doktora címet. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bá-
nyászat*, 144. évf. 2011. 4. sz., 48-50. old.

kig nem működő *Őslénytani Tanszékét* újraalapította, s oda *Telegdi Rothot* tanszékvezetőnek kinevezte, amivel elindította a teljes rehabilitációjához vezető úton.

De szóba jöhet a hírvivő-levélközvetítő szerepben *Balló Rudolf* vegyész mérnök, későbbi egyetemi tanár is, aki ugyancsak *Véghné* említett írása szerint a *Vadász Elemér* számára életveszélyes német megszállás hónapjait segítette egy vegyigyárban átvészelni. S *Ballónak* kiváló kapcsolatai voltak más geológusokkal is, ugyanis többek között a *Magyarhoni Földtani Társulat* támogatása révén a dolomitkristályok keletkezését vizsgálta néhány évvel korábban.

Balló Rudolf (1884-1969).

